

לב המועדים

עלון חודשי בענייני הלכה ומנהגים, מתוך סדרת הספרים "לב המועדים"

גיליון קמ"ט

הלכות והליכות בעניין תפלת ר' נחוניא בן הקנה

תפילה או בקשה

תפילה זו אינה כברכת הנהנין או המצוות החלה על רגע מסוים אלא היא בקשה מהקב"ה למשך כל שהותו בבית המדרש שיצליח בלימודו.

צורת אמירת תפלה זו

אפשר לומר תפילה זו בין בעמידה בין בישיבה, ואין צריך לכוין פניו כנגד בית קודש הקדשים כמו שצריך לכוין בתפילת שמו"ע, ואין בה ברכה, ואין בה השתחויה ואינה חותמת בברוך (משנ"ב קי"ט לה). לפי שאינה ברכה ולא תפילה אלא בקשה, הטעם שנקראת תפילה לפי שכל בקשה נקרא תפילה (רמב"ם פירוש המשניות ברכות פרק ד ב).

הלומד יחידי

בש"ע (קי"ח) כתוב הנכנס לבית המדרש יתפלל משמע שהתפילה על הכניסה לבית המדרש שאם היא תפילה על לימוד התורה היה צריך לכתוב המתחיל ללמוד ולא הנכנס וכן בנוסח התפילה אנו אומרים ששמת חלקי מיושבי בית המדרש וכתב במשנ"ב (שם ס"ק לה בשם הט"ז קי"ח) שהוא הדין מי שיושב ללמוד ביחידות ובפרט אם הגיע להוראה צריך להתפלל שלא יטעה בלימוד ובהוראה לומר על טמא טהור ועל אסור מותר.

ומובא (שער המצוות פרשת ואתחנן) שאר"י ז"ל כשהיה מתחיל לעסוק בתורה אפילו בביתו היה מתפלל תפלה זו טרם הלימוד.

תפילה לפני הלימוד

(ברכות פרק ד משנה ב, כח, ב, טושו"ע קי"ז)

"נחוניא בן הקנה וכו' הורה בזה שאדם צריך לחדש תפלה על כל דבר שהוא רואה בעצמו שהוא צריך בו לעזר אלקים ואז יתמיד מחשבתו בעבודת השם באין פירוד, ואמר על זה החכם שהיה

מתפלל בכניסתו לבית המדרש שלא תארע לו תקלה על ידי הוראתו וביציאתו היה נותן הודאה למי ששם חלקו בגורלן של תלמידי חכמים" (מאירי ברכות כח, ב).

חובה או רשות

יש אומרים: שתפילות אלו הם חובה (משנ"ב קי"ט ס"ק לו בשם הרמב"ם בפירוש המשניות ברכות ד ב, רע"ב ברכות ד ב), ומדייקים מלשון המשנה בכניסתו מה הוא אומר וביציאתו מה הוא אומר שהרי לא בא התנא לספר לנו סיפור מה היה עושה רבי נחוניא בן הקנה אלא משמע שהוא חיוב על כל אחד ואחד לומר (רמב"ם פירוש המשניות שם).

ויש אומרים: שברכות אלו רשות ולא חובה וז"ל הריטב"א איידי דאיירי מענין התפילה אייתי הא תפילה הכא ולא נפקא לן מידי ואשמועינן דמי שרוצה לומר הכי הרשות בידו (ריטב"א ברכות כח, ב, וכן כתב בשטמ"ק ברכות כח, א).

ויש אומרים: שתפילות אלו נתקנו עבור הרב שמלמד את התלמידים ולא לכל אדם (שו"ת עולת יצחק שהביא בשם ר' ירוחם).

תפלת רבי נחוניא בן הקנה

רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפלה קצרה, אמרו לו מה מקום לתפלה זו אמר להם בכניסתי אני מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידי, וביציאתי אני נותן הודאה על חלקי.

תנו רבנן בכניסתו מהו אומר יהי רצון מלפניך ה' אלהי שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא, ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם. ביציאתו מהו אומר מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות, שאני משכים והם משכימים - אני משכים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים, אני עמל והם עמלים אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר, אני רץ והם רצים אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת (טור קי"ז).

ובכה"ח (קי אות ס) כתב שאם אינו לומד כל היום יאמר אותה אחר שיסיים לימודו אף באמצע היום.
אבל לשיטת ט"ז שגם הלומד ביחידות בביתו אומרה צ"ע מתי יאמרה הרי אין גמר ללימודו.

אמירתו בשבת

תפלת זו מותר לאומרה בשבת והטעם: לפי שעל דברים רוחניים מותר להתפלל בשבת לפי שבקשה על עניינים רוחניים אינה בכלל בקשת צרכים האסורה בשבת (הגרשז"א הליכות שלמה הלכות תפילה פרק יד סעיף יא).

הוספת פסוקים אחר תפלה זו

האר"י היה מוסיף פסוקים (משלי ז ב) "כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה" ופסוק (תהילים קיט יח) "גל עיני והביטה נפלאות מתורתך" (האר"י שער המצות ריש פ' ואתחנן הובא במג"א קי טז).

הטעם שהתפילה הזכרה בלשון יחיד

הרי מבואר שצריך לברך בלשון רבים כדאמרינן ברכות (ל, א) אמר אביי לעולם לישתף איניש נפשיה בהדי צבורא, וביאר רש"י שם שיתפלל בלשון רבים.

ובאמת סדר היום בפרק סדר ודרך הלימוד מעתיק את תפלת כניסתו לבית המדרש בלשון רבים, שלא יארע דבר תקלה על ידו וצ"ע מדוע לא נוהגים כן.

ביאור התפילה

ולא שמת חלקי מיושבי קרנות

ביאור יושבי קרנות חנונים או עמי הארץ שעוסקים בדבר שיחה ואין הכוונה שמדברים דברים בטלים שהרי החנונים עוסקים בואספת דגנך אלא הכוונה שאינם לומדים תורה (רש"י ברכות כח, ב)

גירסא "ולא שמת חלקנו מיושבי קרקסאות ותאטראות"

יש שהקשו: מה הטעם שאנו אומרים שיושבי קרנות ראויים לבאר שחת הרי יושבי קרנות הם הבעלי בתים השומרים מצוות ונותנים צדקה והתקנה לקרוא בשני וחמישי בתורה מיועדת להם על מנת שלא יעבור זמן רב ללא לימוד התורה, ואם כן מדוע נאמר בהם שירדו לבאר שחת

לכן יש אומרים: שהנוסח היה "יושבי קרו"ת" ולא יושבי קרנות וקרו"ת הכונה לר"ת "קרקסאות ותאטראות" והכונה בתפילתו של רבי נחוניא שאנשים הללו שמבזים את זמנם הפנוי לבילויים שכאלה ואין הכונה לבעלי בתים הפשוטים שעוסקים בתורה בזמנם הפנוי (סידור עולת ראייה עמוד שמג, הרב קוק ז"ל).

וטוב לומר נוסח אחד קצר כולל הרבה וזהו הנוסח יהי רצון מלפניך ה' או"א שתאיר עיני במאור תורתך והצילנו מכל מכשול וטעות הן בדיני איסור והיתר הן בדיני ממונות הן בהוראה הן בלימוד גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך ומה ששגיתי כבר העמידני על האמת ואל תצל מפני דבר אמת עד מאוד כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה. וכשהוא לומד בחבורה צריך לבקש ג"כ שלא ישמח בתקלתם ולא ישמחו בתקלתו וכדאיתא בגמרא.

הטעם שלא נזהרים היום לומר תפילה לפני הלימוד

ולאחר הלימוד והאם יש חובה לומר תפילה זו

צריך להשתדל לאומרה ומה שאין נזהרים הוא מחמת השכחה או שסבורים שתפילה זו היא רשות ולא חובה.

טעם אחר: מכיון שאין הלומדים עוסקים בהוראת הלכות ועיקר התפילה נועדה לבעלי הוראה שלא יכשלו בדבר הלכה (ערוה"ש קי טז)

טעם אחר: יש אומרים שברכת "אהבת עולם" בשחרית היא מעין תפילת ר' נחוניא בן הקנה בכניסתו, ואהבת עולם בתפילת ערבית היא כעין הנוסח התפילה שהתפלל ביציאתו וסמכו על תפילות אלו ולכן לא נהגו לומר תפילת ר' נחוניא בן הקנה (הגהות הגרא"מ הלוי הורביץ נדפס בש"ס וילנא ברכות יב, א).

בשו"ת תשובות והנהגות (ד מה) תמה על מה סומכים היום אנשים לבטל תפילה זו, וקרא לעורר ולהקפיד על כך מדי יום ביומו והוסיף שתפילה זו היא גם סגולה נפלאה להצלחה בלימודו.

סגולה להצליח בלימודו

הרוצה להצליח בלימודו יזהר לומר היהי רצון שאומרים קודם הלימוד (אורחות רבינו ח"ג עמוד קיב בשם מרן החזו"א עיין שם עוד ב' דברים בענין זה).

האם תפילה זו יש לאומרה לפני כל הלימוד או רק

בשחרית לפני הלימוד

אומרו בבוקר לפני הלימוד של כל יום ולא כל פעם שנכנס ללמוד בבית המדרש ובליילה קודם שהולך לישון שגמר סדר לימודו.

צ"ע מתי אומרים תפילה שלאחר הלימוד

הב"י (או"ח סימן מז) כתב שאין מברכים על התורה לאחריו משום שאין שעה שהוא גומר את הלימוד לפי שבכל שעה מחויב ללמוד תורה, אם נאמר שתפילה זאת נאמרת רק בבית המדרש כשיוצא מבית המדרש יאמר תפילה זו.

יש אומרים: שתפילת מודה יאמר כשמפסיק ללמוד והולך לישון (מג"א קי ס"ק טז, מחצית השקל שם, משנ"ב שם ס"ק טז).

מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות

הטעם שכופל הלשון אף שדבר ברור הוא שאם שם חלקו מיושבי בית המדרש ודאי שלא שם חלקו מיושבי קרנות לפי שלפעמים אדם יושב בבית המדרש ומכניס לתוכו את יושבי קרנות (דברי יואל).

ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי

ביאור: מתפלל על ב' דברים מתפלל שלא יכשל בדבר הלכה כמו כן מתפלל שאם יטעה לא ישמחו חבריו בכשלונו ויגרור להם שיענוש בגללו (רש"י ברכות ב"ח ק').

הטעם שחשש רבי נחוניא בן הקנה שישמחו חבריו בתקלתו אף שהוא נמצא בחבורת חכמים תמימי המעלה (חת"ס הובא בפיתוחי חותם מעשה רקח על הרמב"ם הלכות ברכות פרק י הלכה כג).

עיי' בגמרא (מגילה כח, א) שאמר רבי זירא במה האריך ימים, ואחד מהדברים שציי' הוא ולא ששתי בתקלת חברי.

ביאור אחר: על פי הגמרא (ב"ב קלג ב) "אני ה' בעתה אחישנה" ופירש רשב"ם שם איכסיף רב עיליש מרבא פן יאמר רבא בלבו אילו לא היתי כאן היה דן דין שקר, אמר לו רבא כדי לנחמו" אני ה' בעתה אחישנה, בעת שהצדיקים צריכים ישועה הקב"ה ממציא להם אף אתה אני יודע שלא נכשלת וכאן הקב"ה זיכה אותי קודם שתבוא לידי הוראה לא נכונה, ורבא שמח על שזכה להציל את רב עיליש מהטעות, אכן יותר טוב היה לו אם זיכהו הקב"ה מעצמו לעמוד על טעותו. וזה היתה תפילת ר' נחוניא בן הקנה שלא אכשל בדבר הלכה, ולא אצטרך שליח להחזירני וישמחו בי חברי על שזכה להצילני (ענף יוסף משו"ת חת"ס).

ביאור אחר: שהתפלל שלא יכשל בדבר הלכה ואז ישמחו בו חבריו אם לא יכשל וכן ולא יכשלו חבריו והוא ישמח על אי כשלונום ותקלתם כיון שאומר דבר טוב והגון ישמחו בו חבריו על הסברתו הטובה, וזה אחד מהקנינים שהתורה נדרשת בהם (מהרש"א ח"א ברכות).

ביאור אחר: "ואל יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם" כלומר היה מתפלל שלא יכשלו החברים ותמשך מזה רעה שיהא שמח בכשלונום, והקשה שהיה לו לומר וישמח מהם, וביאר שהיה מתפלל "ואשמח בהם" הכוונה שיהיה לו שמחה וגיל בהם שהתורה היא שמחה לעוסקים בה (ב"י קי ח בשם מהר"י אבוהב).

יש אומרים: שהלומד יחידי לא יאמר "וישמחו בי חברי" וגם לא יאמר "ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם" (כה"ה קי טו).

שלא יארע דבר תקלה על ידי... ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא

הטעם שכופל הלשון שלא יארע דבר תקלה על ידי ולא אומר על טמא טהור

"לא יארע תקלה על ידי" הכוונה שלא יטעו התלמידים ויעשו מעשה שלא כהוגן וכמעשה דאנטיגנוס שתלמידיו צדוק ובייתוס טעו בשומעם דברי רבם ויצאו מהם הצדוקים (עיי' רמב"ם אבות פרק א משנה ג)

"ולא אומר על טמא טהור" הכוונה שלא יאמר טעות בסתם אף שלא יצא על ידי זה תקלה (תוס' רא"ש ברכות כח, ב ד"ה שלא).

ביאור אחר: שזה המשך למה שאומרים בהתחלה שלא אכשל בדבר הלכה דהיינו שלא אומר על טמא טהור (מהרש"א ברכות כח, ב).

ביאור אחר: לפי שלפעמים אינו נכשל בהוראת הדבר מכל מקום רובץ על הדבר איסור מחמת סיבה אחרת שלא שאלו את הרב ואינו עולה בדעתו לשאול את הרב ועל זה מתפלל שלא אומר על טמא טהור (ליקוטי מהרי"ח בשם ספר ארץ החיים).

"ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא"

הטעם שנקטה הגמרא לשון טהור טמא ולא אסור ומותר לפי שבא להשמיענו שיש להתפלל גם שלא נכשל בטומאה וטהרה אף על פי שאינם הלכה למעשה בזמן הזה (בן יהוידע ברכות כח, ב ד"ה ולא אומר).

"ולא על טהור טמא"

יש אומרים: שמכאן מוכח שכשם שאסור להתיר את האיסור כך אסור לאסור את המותר.

הטעם שהתפלל לא יאמר על טהור טמא הלא הוא חומרא וכן על מותר אסור, לפי שיכול לבוא לידי קולא כגון לענין ב' קדרות המבואר ביור"ד סימן קיא, וכן לענין טומאה בב' שבילין (ברכת יהושע פרק רביעי עמוד קסג).

על מותר אסור ועל אסור מותר

יש שגורסים "שלא אומר על טמא טהור ולא על מותר אסור ועל אסור מותר" גירסת הרי"ף (יט, א) והרא"ש (סימן יב ד"ה וישמחו).

אני משכים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים, אני עמל והם עמלים אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר, אני רץ והם רצים אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת

הטעם שמגנים את שאר בני האדם העוסקים בדברים בטלים ולא לומר רק מעלת עצמו

לפי שהיושב ועוסק ועמל בבית המדרש, ובזמן הזה נמצאים בני האדם בחוצות ובשוק, והעולם מלא מרוצה ותנועה, ובני האדם הסוחרים יוצאים ועמלים בדבר העסק החומרי שלהם להשתדל בחריצות אחר ריבוי הממון והקניינים, ובזמן זה התלמיד חכם מתבודד לו בבית המדרש, וכשיוצא מבית המדרש נראה בעיני עצמו וכל שכן בעיני בני ביתו

הבא, אלא כשאני רואה שעוברים הימים והזמנים אני מרגיש שאני רץ בכל יום ומתקרב ליום המיתה ולכן אני מכין צידה לדרך כדי שאזכה לחיי עולם הבא אבל הם אינם מרגישים במיתתם כלל ואינם מכינים צידה לדרך (בי"ק ה"ה הביא את דברי רבינו יונה ברכות י"ט, ב ד"ה גמ').

ביאור אחר: אני עמל ומקבל שכר בעולם הזה שהוא עמל כדאמרין (סנהדרין צ"ט, ב) "נפש עמל עמלה לו" הוא עמל במקום זה ותורתו עמלה לו במקום אחר ופירש רש"י שם שהתורה מתחננת לפני בוראה למסור לו את טעמי תורה וסדריה ומה שאומר אחר כך ואני רץ לחיי עולם הבא הכוונה שכרו לעתיד לבוא (מהרש"א ברכות כח, ב ח"א ד"ה אנו).

ביאור אחר: אני עמל ומקבל שכר ביאור העמל עצמו שאני עמל במצוה נחשב בעיני קבלת שכר, כי אני שמח ומשתעשע בזה העמל (בן יהוידע ברכות כח, ב).

ביאור אחר: באים לפרט שכר העולם הזה בפני עצמו ושכר העולם הבא בפני עצמו (לבוש קי ח).

אנו רצים והן רצים

פירוש השנים של האדם רצים והולכים למיתה אך שנים של העוסק בתורה רצים לחיי עולם הבא וחיי שנותיהם של יושבי קרנות הולכים לבאר שחת (חידושי הגר"א על הש"ס).

וקרוביו ושאריו אשתו כעצל הטומן ידיו בצלחת, וכמתרפה במלאכת החיים, ולכן צריך לתת את ליבו התלמיד חכם דברים היורדים חדרי בטן ונופחים רוח חיים תוך פנימת נפשו, להרגיש גודל יקרותו וכנשר יגביה עוף על כל השואפים על עפר ארץ בהבלי הזמן, ולכן כתב התנא דברי גנות כנגד השוגים והמבלים ימיהם בטרדות העולם העובר בתוך התודה שנתן לה' על חלקו (תפארת ישראל בועז ברכות פרק ד משנה ב).

אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר

הטעם שנקטו שאינם מקבלים שכר והרי העמל בדברים בטלים מקבל שכר

לפי שעמל בדברים בטלים רק אם יגמור את המלאכה כרצון בעל הבית יקבל שכר על עמלו, לא כן בלימוד התורה אנו נצטוינו לעמול בתורה והשכר הוא עבור העמל והגיעה ואף אם לא הבין את הדברים לאשורם וזה הבדל בין דברים בטלים שהשכר רק על המלאכה אם נעשתה ולא על העמל ואילו בעמל התורה שהשכר הוא גם על העמל ולא רק על המלאכה (חפץ חיים על התורה ויקרא כו ג).

ביאור אחר: שהעמל לפרנסתו העמל הוא הוא לאכילה והשתיה ואחר אכילתו אין לו כלום ואף אם חוסך ממון ומפקידו זה לא נשאר לו מזה כלום ואינו נהנה ממנו.

מה שאין כן בלימוד תורה אף ההנאה שיש לו בעולם הזה היא הנאה בלתי סופית ובלתי גבול ומידה, ואף בעולם הזה עיקר התורה נותנת לאדם חיות והנאה לגוף, וזהו אנו עמלים ומקבלים שכר שהשכר הוא רווח לאדם מה שאין כן העמל של יושבי קרנות השכר אינו רק אמצעי קיום ולא יותר וזה לא נחשב שכר (ספר רזי ברכה על מסכת ברכות דף כח, ב).

אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר, אני רץ והם רצים - אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת

הטעם שכופל הלשון "אני רץ לחיי עולם הבא" הרי הוא בכלל "אני עמל ומקבל שכר"

לפי שהאומר אני רץ לחיי עולם הבא אין הכוונה לשכר עולם

רבי נחונייה בן הקנה

היה תנא בן הדור השני לתנאים, חי בתקופת בית שני.

היה תלמידו של ר' יוחנן בן זכאי (בב"ב י, ב), היה רבו של ר' ישמעאל בן אלישע (שבועות כו, א).

מיוחסת לו תפילת "אנא בכח".

יש אומרים: שהוא חיבר את ספר הבהיר שהוא ספר קדום העוסק בחוכמת הקבלה.

ויש אומרים: שהוא חיבר את ספר הקנה שהוא פירוש לתרי"ג מצוות על פי הקבלה.

רבי נחונייה האריך ימים, בתלמוד הובא שתלמידיו שאלו אותו בזכות מה האריך ימים, וענה להם: מימי לא נתכבדתי בקלון חברי, ולא עלתה על מטתי קללת חברי, וותרן בממוני הייתי.

יצא לאור!!!

ישמח לב - תפילין

להשיג אצל המזכר

